

Suometumisesta*

PERTTI HAAPARANTA, professori, Helsingin kauppakorkeakoulu
MIKKO PUHAKKA, professori, KAVA

1 Johdanto

Suomen sodanjälkeinen ulkopolitiikka ja sen sisäpoliittinen ulottuvuus, joita kutsutaan yhteisellä nimellä "suometumiseksi", ovat olleet viime vuosien yhteiskuntapoliittisen keskustelun keskeisimpiä aiheita. Keskustelusta ei ole puuttunut itseruoskinnan ja jälkiviisauden piirteitä, mutta mukaan on tullut myös vakavaa akateemista tutkimusta (Nevakivi 1996, Salmi 1996, Suomi 1996, Ylikangas 1990), jota tulisi hyödyntää aiheen pohdinnassa. Erityisesti Nevakiven ja Ylikankaan esiinnostama näkökulma suometumisesta suomalaisena ilmiönä ansaitsee mielestämme enemmän huomiota kuin se on toistaiseksi saanut.

* Kiitämme Leila Haaparantaa monista aiheeseen liittyvistä keskusteluista ja ehdotuksista. Outi Lanttoa kiitämme suomettumispelimme formalismin kommentoinnista. Jaakko Kianderia kiitämme myös kommenteista. Vastuun tässä esitetyistä mielipiteistä kannamme kuitenkin itse.

Mielestämme yritykset ymmärtää tapahtunutta ovat olleet puutteelliset siltä osin, että ei ole tarkkaan selvitetty niitä mekanismeja, joiden välityksellä Neuvostoliiton uhka Suomeen välittyi. Tämän vuoksi emme riittävän hyvin ymmärrä myöskään sitä, miksi suomalainen politiikan käytäntö muotoutui sellaiseksi kuin se oli. Tässä kirjoituksessa esitämme, että yksi keskeinen politiikan tekemisen piirre saattaa selittää pitkälle suomettumisen eri ilmenemismuotoja. Olettaen suomalaisen politiikan keskeiseksi piirteeksi sen, että yhdellä henkilöllä, presidentti Urho Kekkosella, oli yksinoikeus tulkita Neuvostoliiton viestejä, voimme ymmärtää, miksi suomettuminen oli suurelta osin kotitekoinen ilmiö. Samoin sen avulla voidaan ymmärtää, miksi Neuvostoliiton uhkaa varsinkin todennäköisesti liioiteltiin Suomessa.

Tapaamme käsitellä suomettumista on vaikuttanut Greenin (1993) yritys ymmärtää Magna Chartan syntymistä. Hän erittelee sitä sellaisen peliasetelman avulla, jossa Englannin aateliset halusivat rajoittaa kuninkaan mahdollisuuksia hyödyntää ylivertaista tietämystään sii-

tä, kuinka vakava Ranskan tarjoama ulkoinen uhka oli.¹ Suomettumisen joidenkin piirteiden ymmärtäminen edellyttää lisäksi sitä, että tarkastelemme yksilöiden ja instituutioiden valintoja ongelmatilanteissa. Tässä nojautumme Albert Hirschmanin kehittämään *exit - voice - loyalty* -jaotteluun (Hirschman 1970), jota hän on käyttänyt äskettäin Itä-Saksan kehityskaaren selittämiseen (Hirschman 1995). Suomettuminen ei olisi ollut mahdollista, mikäli suurin osa kansasta ja instituutioista ei jollakin tavalla olisi hyväksynyt politiikkaa. Hirschmanin ajatusten pohjalta voidaan ymmärtää hyväksyntään vaikuttaneita tekijöitä.

¹ Selitämme jaksossa IV tarkemmin Greenin ja oman analyysimme eroja. Greenin keskeistä ideaa voidaan valaista hänen oman lohikäärmevertauksensa avulla: Kuvitellaan, että pienessä maassa asuu kuningas ja kansa. Kansat tietää, että kuninkaalla on voimaa ottaa haltuunsa puolet vuotuisesta sadosta, ja kuningas tietää, että sen yli hän ei voi saada, koska kansa alkaisi kapinoida. Tässä tilanteessa maassa vallitsisi rauhan-tila, jossa kuningas saisi vuosittain puolet sadosta ja kansa loput eikä mitään hallitsemisongelmia olisi. Oletetaan, että tätä tilannetta alkaa häiritä lähelle muuttanut lohikäärme. Kun lohikäärme on hereillä, se hyökkää maahan. Kuningas voi estää hyökkäyksen omalla isolla miekallaan. Miekka on kuitenkin niin raskas, että kuningas ei voi liikuttaa sitä ilman lisäravintoa kuin pienen matkan. Tämä pienikin liikkuttaminen kuluttaa jo suuren osan kuninkaan jauhoista. Lohikäärmettä taltuttava kuningas tarvitsee 2/3 sadosta kyetäkseen kantamaan miekkansa. Jos lohikäärmettä ei estetä, se vie koko sadon. Kuningas on ainoa, joka näkee onko lohikäärme hereillä vai ei. Siksi hän voi yrittää hujata kansaa saadakseen 2/3 sadosta valehtelemalla lohikäärmeen olevan hereillä. Kansat voi kuitenkin valvoa kuningasta vaatimalla tätä kantamaan miekkaansa hetken. Tällöin kuninkaalla ei ole enää mitään halua valehdella. Magna Charta antoi Greenin tulkinnan mukaan Englannin aatelisille mahdollisuuden tällaiseen kuninkaan valvontaan. Lohikäärme oli Ranska.

Emme tuo tässä artikkelissa esille mitään uusia suomettumista koskevia tosiseikkoja. Yritämme vain osoittaa, että tunnetut tosiseikat voidaan nähdä yhteyksissä toisiinsa varsin selväpiirteisen peliasetelman avulla.

2 Neuvostoliiton uhka ja Suomen poliittinen käytäntö

Lähdemme liikkeelle siitä oletuksesta, että Neuvostoliitosta tuli jatkuvasti vaihtelevaa informaatiota. Tätä informaatiota täytyi osaksi tulkita, jotta sen sisältämä sanoma tuli selväksi. Länsimaissa tätä tulkinnan tehtävää hoiti sankka kremlologien joukko. Poliitiikan teon kannalta keskeistä kuitenkin oli, että politiikan tekijöillä oli viimekätinen vastuu ja oikeus tulkintaan. Suomessa tasavallan presidentillä on ollut ja yhä on jo perustuslain perusteella huomattavan suuret yksinoikeudet tällaisiin tulkin-toihin ja politiikantekoon.

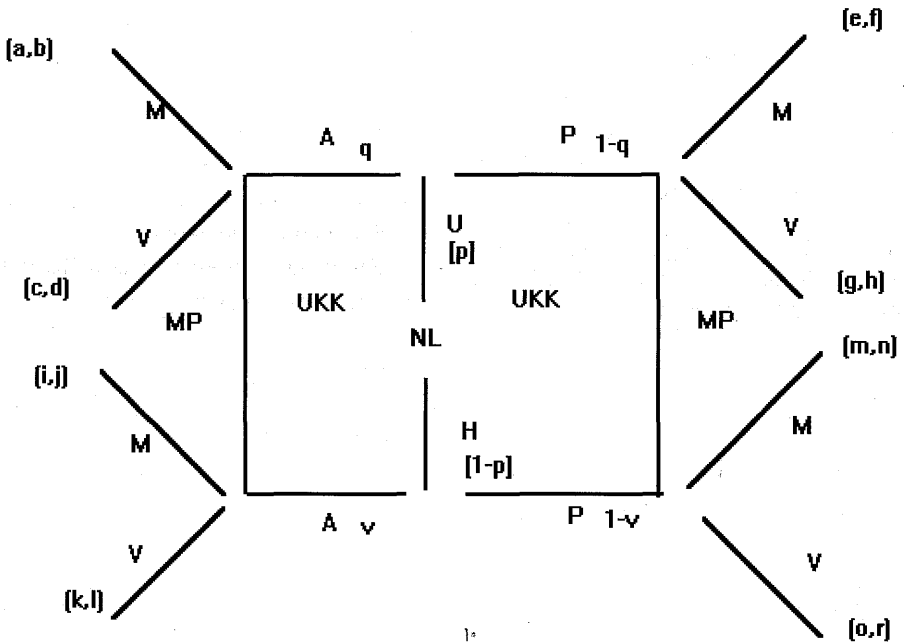
Kuviossa 1 on esitetty se peliasetelma, jolle suomettumista koskeva erittelymme pohjautuu. Pelin ensimmäinen pelaaja on Neuvostoliitto (NL). NL lähettää signaaleja, jotka jaottelemme uhkaaviin (U) ja hyviin (H). Uhkaavia signaaleja lähetettiin todennäköisyydellä p ja hyviä todennäköisyydellä 1-p. Uhkaavien signaalien todennäköisyys (frekvenssi) on mallisammitta Neuvostoliiton uhan suuruudelle. NL:n liikkeet vastaavat tavanomaisten peliasetelmien "luonnon" tekemiä siirtoja (esim. Gibbons 1992), eli NL:n toimet otetaan annettuina eikä se ole pelin aktiivinen pelaaja.

Signaalit tulevat tasavallan presidentille (UKK), joka tietää niiden todellisen sisällön. Hän päättää signaalit saatuaan omasta politiikastaan. Olemme tässä antaneet hänelle kaksi mahdollisuutta. Hän käyttäytyy joko aggressiivisesti (A) tai pehmeästi (P). Jos hän on saanut uhkaavan signaalin, hän käyttäytyy aggressiivi-

sesti todennäköisyydellä q , jonka hän itse valitsee, ja pehmeästi todennäköisyydellä $1-q$. Jos hän on saanut hyvän signaalin, hän toimii aggressiivisesti todennäköisyydellä v , jonka hän itse valitsee, ja pehmeästi todennäköisyydellä $1-v$. UKK:n aggressiivisiin toimiin katsomme kuuluvan mm. hänen julkiset moitteensa eri tahoille ja myllykirjeet. Myöskin 1970-luvun alkupuolen lukuisat hallitusten erottamiset ja eduskunnan hajoitukset ovat esimerkkejä hänen voimallisesta puuttumisestaan politiikkaan.

Muut puolueet (MP) reagoivat presidentin liikkeisiin. Niillä on kaksi mahdollisuutta: joko ne myötäilevät (M) tai ne panevat vastaan (V). Keskeisin oletus pelissämme on, että MP, eli puolueet, ei tiedä, minkälaisen signaalin NL on lähettänyt. MP joutuukin päättelemään signaalin luonnetta UKK:n toimien pohjalta. Tätä tarkoittavat kuvion laitimmaisat pystysuorat viivat UKK:n päätösten jälkeen: MP ei tiedä, missä tilanteessa UKK on päätöksensä tehnyt. Esimerkiksi kuviossa vasemmalla UKK:n pelattua

KUVIO 1

Oletukset: $a = e, i = m, a > c, e > g, i > k, m > o, r > n, f > h, l > j, b > d$,
 UKK = "presidentti Kekkonen", NL = "Neuvostoliitto", MP = "muut puolueet",
 U = uhka, H = hyvä viesti, A = aggressiivinen strategia, P = pehmeä strategia,
 M = myötäilevä strategia, V = vastaanpanostrategia, p = uhkan todennäköisyys,
 q = aggression todennäköisyys, kun NL on lähettänyt viestin U, v = aggression todennäköisyys,
 kun viesti on H, (x,y) kuvaa pelin tulemia, X on UKK:n saama tulos, y MP:n

aggressiivisesti (A) MP ei tiedä, mikä NL:n viesti on ollut. Pelin lopputulemat UKK:lle ja MP:lle on esitetty suluissa pareina MP:n päätösten jälkeen. Parin ensimmäinen jäsen on UKK:n tulos, toinen MP:n tulos. Oletamme, että kukin pelaaja pyrkii mahdollisimman hyvään tulemaan omalta osaltaan.

Esitämme liitteessä yksityiskohtaiset oletuksemme pelin eri vaihtoehtojen lopputulemista. Keskeiset oletukset ovat, että UKK:lle tulema on aina parempi, jos muut myötäilevät häntä ja että hänelle on sama, seuraako myötäily hänen aggressiivisia vai pehmeitä toimiaan. Lisäksi oletamme, että NL:n lähettäessä uhkaavan signaalin MP:n tulema sen myötäillessä UKK:ta on parempi kuin sen pannahsa vastaan. Tällä tavoin oletamme UKK:lla olleen muihin nähden ylivertainen taito neuvotella NL:n kanssa vaikeissa tilanteissa. Oletamme siis, että kun tosi oli kyseessä, niin MP:n etu oli totella UKK:ta.

Pelin tasapainona pidämme tulemaa, jossa kukin osapuoli on tyytyväinen omaan valintaansa otettuaan huomioon toisen osapuolen valinnan. Tämä tasapaino on ns. Nash-tasapaino. Koska kyseessä on epätäydellisen informaation peli (MP:llä ei ole täyttä tietoa tapahtumista), tarkastelemme pelin ns. täydellistä bayesiläistä tasapainoa. Tulkitsemme suomettumisen tilanteeksi, jossa MP aina myötäilee UKK:ta. Suomettuminen on siis tila, jossa UKK vaikuttaa kaikkeen politiikkaan riippumatta NL:n lähettämisestä viesteistä. Muodollinen esitys tasapainon laskemisesta on liitteessä. Tässä tulkitsemme tasapainon keskeisiä piirteitä. Kun esitämme peliasetelmamme tuloksia, puhumme UKK:sta. Kun puhumme todella tapahtuneesta, puhumme presidentti Kekkosesta. Pelimme UKK varmasti toimii yksioikoisemmin kuin hänen vastineensa todellisuudessa toimi.

Tasapainon ominaisuudet ovat seuraavat:

A. Suomettuminen on tasapaino. Muut puolueet päättävät tasapainossa myötäillä UKK:ta riippumatta siitä, mitä UKK tekee, ja siis riippumatta siitä, minkälaisia signaaleja NL on lähettänyt. NL:n mahdollinen uhka johtaa tilanteeseen, jossa UKK voi vaikuttaa kaikessa politiikanteossa. Tämän kaltainen presidentti Kekkonen asioihin puuttuminen oli selvää ulkomaalaisille Suomen aseman tarkkailijoille (Salminen 1996, luku IV) ja erilaisten myllykirjeiden kautta lähes kaikille suomalaisille. Lukuisat eduskunnan hajoitukset kertoivat myös kaikille siitä, että presidentin vaikutusvalta oli huomattava. Mielenkiintoista ja toistaiseksi tutkimatta on se, miten tämä vallankäyttö jatkui presidentti Kekkonen sairastuttua (eli kuka oli "UKK" presidentti Kekkonen presidenttikauden loppuajankoina).

Presidentti Kekkonen julkatoi usein halunsa saada aikaan kaikkien puolueiden hallitus. Hän toteutti tätä haluaan usein virkamieshallitusten kautta. Tämä perinteisen demokratian näkökulmasta varsin outo ajatus on hyvin ymmärrettävissä, koska hallituksen kokoonpanolla ei ollut mitään merkitystä harjoitettavalle politiikalle. Kaikkien puolueiden hallitus olisi vain virallistanut tämän.¹

B. Tasapainossa UKK:n on käytettävä sekastrategioita: UKK ei aina pelaa aggressiivisesti, jos NL:n viesti on uhkaava eikä aina pe-

¹ Suomi (1996, 403 Auran hallituksen osalta) tulkitsee nämä kaikkien puolueiden hallitukset keinoksi ylittää hankalien poliittisten päätösten tielle nousseet esteet. Hänen mukaansa tällöin puolueilla ja etujärjestöillä ei olisi vastuuta vaikeista päätöksistä. Olisi kuitenkin syytä kysyä, kellä se sitten oli.

meästi, jos NL:n viesti on hyvä. UKK:n on kyettävä politiikallaan välittämään kannattamien tavoitteiden kannalta soveliain kuva NL:n aikeista. Näin ollen hän ei saa käyttäytymislään paljastaa NL:n liikkeitä täydellisesti. Toisaalta hänen käyttäytymisensä on tarjottava siitä jotakin informaatiota. Jos UKK toimisi aina aggressiivisesti, hänen politiikkansa ei paljastaisi NL:stä mitään. Jos taas hänen strategiansa määräytyisi täysin NL:n viestin perusteella, hän paljastaisi viestin täysin. Tällöin MP voisi panna UKK:lle vastaan silloin, kun NL on lähettänyt hyvän viestin.

Kyse on samasta ilmiöstä kuin äärimmillään havaitaan yksinvaltioiden hallintotavassa: diktaattorin paras keino hallita on terrori, jossa on myös satunnaiselementti. Tällöin nekin mahdolliset vastustajat, jotka muuten tietäisivät olevansa turvassa, tietävät, että he saattavat joutua kiinni. Kiinniotettuina he eivät kuitenkaan tiedä, oliko se sattuma vai salaisen poliisin etevyys. Rangaistus tässä järjestelmässä lankeaa kuin jumalan käskystä, yksinajattelukin tulee rangaistuksi.¹ Presidentti Kekkonen vallankäytössä oli joitakin tällaisia piirteitä.² Hän esimerkiksi tuomitsi poikkeuksellisen voimakkaasti *Pidot Aulangolla* -kirjan, mutta armahti sen toimittajan Erno Paasilinnan (Paasi-

linna 1996). Toisaalta hänen suhtautumisensa Johannes Virolaiseen oli puhtaan miellivallan tuntua: joskus Virolainen oli hyväksytty, joskus halveksittu (Nevakivi 1996, 136, 146).

Presidentti Kekkonen hoiti monet NL:n suhteiden ongelmat ilman, että ne tulivat julkiseen tietoon tai edes kenenkään muun kuin hänen itsensä tai lähipiirinsä tietoon (Suomi 1996, Salminen 1996, 268). Peliasetelmassamme tämä vastaa UKK:n taholta pehmeää politiikkaa NL:n lähetettyä uhkaavan viestin. Toisaalta pelissämme hän toimii joskus aggressiivisesti, vaikka mitään ulkopoliittista uhkaa ei ole olemassa. Tämän vastine käytännössä oli presidentti Kekkonen aktiivinen ja aggressiivinen puuttuminen sellaisiin asioihin, joilla ei ollut mitään tekemistä ulkopoliitiikan kanssa. Aggressiivinen strategia vastaa puhtaan ulkopoliittisen argumentin käyttöä sisäpolitiikassa. Kokoomuksen syrjäntä vielä siinäkin vaiheessa, kun puolue jo täysin oli siirtynyt presidentti Kekkonen ajaman ulkopoliittisen linjan taakse on selvin käytännön esimerkki ulkopoliitiikan käytöstä sisäpolitiikan lyömäaseena. Nevakivi (1996) dokumentoi useita tapauksia, joissa presidentti Kekkonen vaikutti asioihin käyttäen ulkopoliittikkaa keppihevosenä (Nevakivi 1996, 137, 147, 154, 166, 175-176).³

C. Tasapainossa MP pitää NL:n uhkaa suurempana kuin se todellisuudessa on UKK:n valitessa aggressiivisen strategian. Siinä on mah-

¹ Kafkan Oikeusjuttu on kertomus totalitarismista, jossa on esitetty osuvasti vallankäyttöön kuuluva mielivalta. Isaac Deutscherin Stalin-elämäkerta kuvaa hyvin, miten täydellinen itsevaltius menettelee.

² Emme missään nimessä väitä, että presidentti Kekkonen olisi ollut diktaattori. Ehkä häntä voisi kuitenkin verrata Singaporen Lee Kuan Yew'iin, varsinkin kun heidän ajamillaan talouspolitiikoilla on paljon yhteistä: kumpikin ajoi läpi valtaisan investointiohjelman (Pohjola 1996, Young 1995). Suomi oli kuitenkin demokratia presidentti Kekkonen kaudella. Tällä oli merkitystä, kuten jaksossa III esitämme.

³ Suomen (1996) tulkinta näyttäisi olevan, että presidentti Kekkonen halusi politiikallaan välttää kansan keskuudessa paniikin tai ylipäättään huolestumisen Suomen kohtalosta. Meidän tulkintamme korostaa taas presidentti Kekkonen toimintaa osana hänen vallankäyttöään. On vaikea nähdä, miten Suomen selitys olisi sopusoinnussa sen kanssa, että presidentti Kekkonen käytti ulkoiseen uhkaan nähden tarpeettomasti ulkopoliittista korttia sisäpolitiikassa.

dollista lisäksi, että UKK pelaa useimmiten aggressiivisesti riippumatta siitä, minkälaisen viestin NL on lähettänyt. Tällöin siis MP elää enimmänsä aikaa liioitellun NL-uhon vallassa. UKK:n on mahdollista valita strategiansa siksi, että MP ei todella huonon viestin tapauksessa halua panna UKK:lle vastaan. Tämän vuoksi UKK:n käyttäytymisen on oltava vihjailevaa, muttei liian paljastavaa, kuten edellä kohdassa B totesimme.

Ulkomaiset Suomen tarkkailijat ovat kuvanneet Suomen poliittista ilmastoja sellaiseksi, että täällä yritettiin ottaa jo etukäteen huomioon kaikki mahdolliset Neuvostoliiton toiveet (Salminen 1996, luku IV). Toisaalta monet heistä totesivat suoraan suomalaisten liioitelleen Neuvostoliiton taholta tulleita uhkia (Salminen 1996, luku IV) ja totesivat jopa Neuvostoliiton käsittelevän Suomea varsin helläkätisesti (Salminen 1996, 240). Itsesensuuri, joka selvästi oli jossain määrin suomalaisten tiedotusvälineiden ongelma, voidaan myös katsoa seuraukseksi uhon arvioinnista liian suureksi. Nevakivi (1996, 131) esittää näyttöä siitä, että uhka oli yliarvioitu.

D. Suomettuminen oli suomalainen ilmiö. Ulkopoliitikasta päättävä pelaa pelinsä niin, että hän pystyy levittämään valtansa muualle. Ulkopoliitikka ottaa vallan kaikesta politiikasta. Toki on selvää, että Neuvostoliitto pyrki monin tavoin ohjaamaan Suomen tapahtumia. Mutta se, millaista peliä täällä pelattiin, oli pitkälle suomalaisten itsensä käsissä; Neuvostoliitto asetti pelille ulkoiset puitteet. Suomen perustuslaki antaa presidentille huomattavat valtaoikeudet. Ne luovat peliasetelman, jotka johtavat tämän vallan laajenemiseen kaikkeen päätöksentekoon ainakin erikoisissa ulkoisissa olosuhteissa. Nevakivi (1996) on kattava esitys tästä ilmiöstä.

Sillä, että kaikki tiesivät presidentti Kekko-

sen pystyvän vaikuttamaan kaikkeen politiikkaan, oli ainakin kaksi seurausta. Ensinnäkin, koska yleisesti tiedettiin hänen valtansa perustuvan ulkopoliittisen tiedon monopolisointiin, muilla tahoilla oli halu murtaa monopoli. Kaikkien puolueiden ja eturyhmien johtohenkilöillä oli suora yhteys Neuvostoliiton suurlähetystöön ns. kotiryssä-käytännön kautta. Tämän yhteyden tarkoituksena oli osittain saada suora tietoa Neuvostoliiton toimista ilman virallisen ulkopoliittisen tahon välitystä. Sen lisäksi kanavaa tietysti käytettiin informaation välittämiseksi neuvostoliittolaisille tahoille. Siitä, miten presidentti Kekkonen suhtautui tähän maan tapaan, olisi mielenkiintoista saada tietoa. Toisaalta tuntuu selvältä, että hänellä itsellään oli mahdollisuus vastata siihen syventämällä suhteitaan Neuvostoliittoon.

Toinen seuraus oli se, että koska tärkeiden ratkaisujen teko edellytti presidentti Kekkonen hyväksyntää, häneen pyrittiin vaikuttamaan suoraan. Ehkä tämä selittää suomettumiseen liittyvät vastenmielisimmät piirteet. Tämä ilmiö on kuitenkin yleismaailmallinen: vallankäyttöön yhdistyy aina enemmän tai vähemmän korruptiota.

3 Suomettuminen oli yleisesti hyväksytty

Mikäli suomalaiset tiedotusvälineet ja tavallisen kansan enemmistö eivät olisi hyväksyneet suomettumista, se ei olisi ollut mahdollista. Miksi suomettuminen sitten hyväksyttiin yleisesti?

Suhteet Neuvostoliittoon olivat ongelma. Hirschman (1970) on jaotellut organisaatioiden ja yksittäisten kansalaisten tavat reagoida haivaitsemiinsa ongelmiin kahteen luokkaan. He voivat vetäytyä pois, tai he voivat alkaa vaatia epäkohtien poistamista. Ensimmäistä vaihtoehto-

toa Hirschman kutsuu exit-vaihtoehdoksi (etääntymisvaihtoehto). Jos kuluttaja esimerkiksi havaitsee, että jonkin yrityksen tuote on huono, hän voi alkaa käyttää toisen yrityksen tuotteita. Toista vaihtoehtoa Hirschman kutsuu voice-vaihtoehdoksi (vastarintavaihtoehto). Kuluttaja voi valittaa huonosta tuotteesta yritykselle tai kuluttajavalituslautakunnalle.

Nämä kaksi vaihtoehtoa eroavat kannustinmekanismien osalta. Etääntyminen on yksittäisen toimijan omassa harkinnassa, hän voi sillä tavoin suoraan korjata asemaansa. Vastarinta vaatii käytännössä onnistuakseen usean toimijan yhteisen ponnistuksen. Yhteisen ponnistuksen tuottaminen vaatii kuitenkin huomattavasti työtä, jolloin siihen liittyy vapaamatkustajaongelma: kaikki hyötyvät, jos vastarinta onnistuu, mutta vastarinnan onnistuminen on harvoin kiinni yhdestä toimijasta. Tämä on yksi esimerkki yhteisen toiminnan logiikasta, johon ensimmäisenä systemaattisesti kiinnitti huomiota Olson (1965). Vapaamatkustajuuden vuoksi etääntyminen on useimmiten se vaihtoehto, johon toimijat päätyvät.

Suomen puolueettomuuspolitiikalle, joka pitkälle oli presidentti Kekkonen luomus, oli tyypillistä kantaaottamattomuus asioihin, joista suurvallat olivat erimielisiä. Tämä on yksi tapa etääntyä¹ ja vain vahvistaa sitä, mitä olemme yllä todenneet ulkopoliittisen kortin käytöstä sisäpolitiikassa. Ruohonjuuritasolla suomalainen demokratia ja mahdollisuudet käyttää ulkomaisia kontakteja tarjosivat mahdollisuuden etääntymiseen. Koska ulkomaiset lehdet olivat vapaasti saatavilla Suomessa ja suomalaisilla oli paljon siteitä ulkomaille, mitään välitöntä tarvetta Neuvostoliiton kannalta huomattavan

kriittisen aineiston käsittelyyn Suomessa suomalaisin voimin ei ollut. Suomessa oli varsin hyvin tiedossa suomettumiseen kohdistettu länsimainen kritiikki, koska sitä käsiteltiin täkäläisissä tiedotusvälineissä. Suomessa oli myös käytännössä saatavilla kaikki neuvostoliitolaisten toisinajattelijoiden tuottama aineisto; kukaan ei täällä voi väittää, ettei asioista olisi tiedetty. Solzenitsynin Vankileirien saaristo-teoksen kohtalo on kuvaava. Kaikkien välivaiheiden kautta se oli jokaisen suomalaisen saatavilla. Vastaavasti esimerkiksi Andrei Saharovin muistelmateos "Maani ja maailma" oli saatavissa yleisistä kirjaistoista ja Medvedevin veljesten teoksia julkaistiin Suomessa.

Lehdistö käytti monilla tavoin ulkomaista lehdistöä hyväkseen. Niinpä esimerkiksi suomalaiset lehdet lainasivat ulkomaisia kriittisiä kirjoituksia halutessaan välittää Neuvostoliiton toimiin kohdistuvaa kritiikkiä (Salminen 1996, 255). Samoin ne saattoivat haastatella ulkomaisia henkilöitä kritiikin välikappaleina (Salminen 1996, 235). Kuvaavaa on myös joidenkin suomalaisten intellektuellien käyttäytymisen. Pentti Saarikoski esimerkiksi totesi muutettuaan Ruotsiin, että hän on siellä vapaa Neuvostoliiton sananvapaudelle asettamista kahleista. Siitä huolimatta hän loppuun asti piti Suomen politiikkaa järkevänä (Salminen 1996, 259).

Tavallisten kansalaisten tasolla suomettumisen tuli hyväksytyksi todennäköisesti siksi, että sen ei katsottu rajoittavan omaa käyttäytymistä millään tavoin. Neuvostoliiton kritiikki välittyi tiedotusvälineiden kautta, ja toisaalta turismin kautta kukin saattoi muodostaa oman kuvansa Neuvostoliitosta. Saattoi olla jopa niin, että tavallisen suomalaisen tietämys Neuvostoliiton asioista oli monien erilaisten kanavien kautta paljon parempi kuin keskimäärin Länsi-Euroopassa.

¹ Menetelly tietysti paransi presidentti Kekkonen neuvotteluvoimaa Neuvostoliittoon nähden.

Suomettuminen yleisesti hyväksyttynä ja käytettynä vaihtoehtona oli monella tavalla itä-saksalainen vaihtoehto. Hirschman (1995) toteaa, että poikkeuksena muista Itä-Euroopan maista Itä-Saksaan ei koskaan syntynyt sellaista merkittävää ja järjestäytyntä toisinajattelijoiden liikehdintää kuin muissa sosialistimaisissa. Hän selittää tämän niin, että vetäytyminen oli Itä-Saksassa toisinajatteliijoille huomattavan helppo vaihtoehto. Itä-Saksa edesauttoi toisinajattelijoiden muuttoa Länsi-Saksaan; Länsi-Saksahan jopa maksoi Itä-Saksalle palkkion tuhansista länteen päästetyistä toisinajatteloista. Mutta vetäytyminen oli helppoa myös siksi, että Länsi-Saksan televisio ja radio näkyivät ja kuuluivat suureen osaan Itä-Saksaa. Näin maahan tuli huomattavan paljon järjestelmän kritiikkiä. Itä-Saksan viranomaiset tiesivät tämän ja suhtautuivat kritiikkiin vakavasti. Näin tällä välillisellä toisinajattelulla oli vaikutusta.

Yksi etäännyntymisen näkyvä piirre Suomessa oli ehkä länsimaisen, erityisesti yhdysvaltalaisen, kulttuurin erittäin suuri vaikutus. Salmisen teoksen kritiikissään Hemánus (Helsingin Sanomat 20.11.1996) esittää, että yhteiskunnan amerikkalaistuminen oli keskeinen ulkoinen vaikutus, ei Neuvostoliiton vaikutus. Suomen voimakas amerikkalaistuminen saattoi kuitenkin olla yksi tapa reagoida suomettumiseen. Tätä vaikutusta tuki USA:n ilmeisen voimakas painostus suomalaisia tiedotusvälineitä kohtaan, jota Hemánus korostaa ja johon myös Salminen viittaa (s. 88). Suomen amerikkalaistuminen oli siis tavallaan samanlainen ilmiö kuin purukumin ja muovikassien ihannointi Itä-Euroopassa. Meillä se näkyi diinareina ja ylihinnoiteltuina hampurilaisina. Suomettuminen ja amerikkalaistuminen olivat saman ilmiön kaksi eri puolta.

Hirschman (1995) huomaa, että Itä-Saksassa ainoat, joille vastarinta (voice) oli ainoa vaihto-

ehto, olivat ne, jotka halusivat muuttaa maataan paremmaksi sosialistiseksi valtioksi. He olivat ainoa järjestäytyneempi oppositioryhmä. Siihen kuului mm. Suomessakin melko tunnettu Rudolf Bahro. Itä-Saksan murtumisvaiheessa he yrittivät estää Saksojen yhdistymistä, jotta mahdollisuus sosialistisen valtion luomiseksi olisi syntynyt.

Itäsaksalaistyyppinen oppositioryhmä löytyi myös Suomesta.¹ Ne sosialistit, joiden mielestä Neuvostoliitto ei tarjonnut esimerkkiä sosialismin rakentamiselle, eivät voineet vetäytyä, jos halusivat säilyttää uskottavuutensa. Tähän ryhmään kuuluivat Suomessa SKDL:n sosialistit ja SKP:n enemmistö ja ehkä sosiaalidemokraattien vasemmalla laidalla olevat henkilöt.

Päinvastoin kuin tutkimuksessa tätä ryhmää on toistaiseksi käsitelty, heidän toimintansa tulisi nähdä loogisena seurauksena heidän asemastaan eikä vain omituisena poikkeamana. Esimerkiksi Salminen (1996, 269) pitää yllättävänä sitä, että Kansan Uutiset tuomitsi Tšekkoslovakian miehityksen. Huomaamatta on jäänyt, että tästä linjasta pidettiin kiinni 1960-luvun puolivälistä lähtien, vaikka sen edustajiin kohdistettiin huomattavaa painostusta. Voice-vaihtoehto oli ainoa tapa luoda etäisyyttä Neuvostoliittoon. Salmisen aineistossa esimerkiksi Kansan Uutisten reagointi Neuvostoliiton eniten lännessä huolta herättäneisiin toimiin ei kriittisyydessään eroa muun lehdis-

¹ Seuraavien neljän kappaleen sisältö nojaa paljolti toisen kirjoittajan (Haaparanta) havaintoihin.

tön reaktioista muuten kuin Solzenitsynin karokituksen kohdalla (Salminen 1996, s. Liite 1).¹²

Merkittävää SKDL:n enemmistön asemassa oli se, että heitä painostettiin suoraan Neuvostoliiton taholta eikä heitä yritetty pitää kurissa myllykirjeiden avulla. Painostus oli lähes päivittäistä (Alenius 1995; Saarinen 1995; Salminen 1996, 100-103) ja joskus jopa henkilöiden fyysistä koskemattomuutta uhattiin (Alenius 1995, 224-227). Joka tapauksessa SKDL esimerkiksi tuomitsi Tšekkoslovakian miehityksen ainoana suomalaisena puolueena ja liiton enemmistön opiskelijat olivat järjestämässä Rudolf Bahron matkaa Suomeen. On tietenkin selvää, että SKDL:n sisällä tämän kaltaiset toimet eivät aina sujuneet ilman ristiriitoja (Häkara 1975) ja monissa tapauksissa painostukselle annettiin myöten. Juhani Suomen kuvaamassa kiistassa siitä, miten Suomen puoluettomuuspolitiikka tulisi ymmärtää, SKP:n enemmistökin toimi usein Neuvostoliiton sanansaattajana (Suomi 1996, esimerkiksi s. 345³). Lisäksi kontakteja Neuvostoliiton toisina ajattelijoihin vältettiin (Salminen 1996, 103).

Mielenkiintoiseksi SKDL:n aseman tekee myös se, että presidentti Kekkonen yritti peh-

mentää Neuvostoliiton asenteita SKDL:n enemmistöä kohtaan (Suomi 1996, 390-391). Tämä on ehkä yksi osoitus siitä, kuinka tärkeäksi hän kuitenkin koki suomalaisen demokratian puskurina Neuvostoliitosta tulleita paineita vastaan ja myös takeena sille, että ulkopoliittikan periaatteet hyväksyttiin yleisesti. Hänenkään etunsa ei voinut olla Neuvostoliiton ylenmääräinen puuttuminen Suomen asioihin.

4 Lopuksi

Oliko suomettuminen vahingollista Suomelle? Tähän kysymykseen on vaikea vastata, emmekä siihen pyri. Haluamme kuitenkin todeta, että jos se oli haitallista, niin ehkä haitat syntyivät suomalaisen hallintotavan vuoksi, eivät itse ilmiöstä. Suomalainen hallintotapa perustuu ylhäältä johdettuun ohjaukseen, ja tätä vielä korostaa virkamiehistön vankka asema, jolla on vuosisataiset perinteet (Ylikangas 1986, 45-74). Suomettumisen haitat syntyivät ehkä siitä, että Neuvostoliiton uhan varjolla Suomea ohjattiin monissa asioissa vain yhden ryhmittymän (presidentti Kekkonen ja Maalaisliitto/Keskustapuolueen K-linjan) etujen vaatimaan suuntaan. Ulkopoliittisena vaihtoehtona se olisi todennäköisesti tullut hyväksytyksi joka tapauksessa etäännyttämisen vaihtoehdon tarjotessa hyvän suojan politiikan mahdollisia heikkouksia vastaan.

Suomalaiset politiikan teon instituutiot ovat yhä edelleen samanlaiset kuin ne olivat presidentti Kekkonen aikana. Sen vuoksi suomettuminen on yhä todellinen vaara⁴. Suomettuminen on ulkopoliittisen tai maan ulkopuolisen väitetyt tilan käyttöä kotimaisen politiikan välineenä. EU-yhdentyminen on tuonut muka-

¹ Kansan Uutiset muutti linjaansa 60-luvun puolivälissä. Siksi sen linja on esimerkki voice-vaihtoehdon käytöstä; samaan aikaan muun lehdistön kritiikki Neuvostoliittoa kohtaan vähän pehmeni.

² Saarela on väitöskirjassaan (Saarela 1996) osoittanut, että äärivasemmiston sisällä oli heti kansalaisodan jälkeisistä vuosista alkaen voimakkaita ristiriitoja kansallisia ratkaisuja ajavien ja Neuvostoliitosta oppia etsivien välillä. Näin ollen voimakkaan, Neuvostoliitosta riippumattomuutta etsivän ryhmän löytyminen SKDL:n ja SKP:n johdosta ei voine olla yllätys.

³ Suomen kirjassa on monia esimerkkejä tästä.

⁴ Tulkintamme on tässä pitkälle sama kuin Ylikankaalla (Ylikangas 1990, 290-297).

naan ainakin mahdollisuuden suomettumiseen.¹

Ainoa keino estää se on lisätä politiikan teon avoimuutta ja parlamentaarista valvontaa. Greenin (1993) Magna Charta -tulkinnaessa keskeistä oli se, että parlamentaarisuus oli pelin kummankin osapuolen (Englannin kuninkaan ja aatelisten) yhteinen etu. Tämä oli mahdollista, koska kuninkaan ilmoittaessa ulkoisesta uhasta häneltä voitiin vaatia toimenpiteitä, joista hänelle aiheutui henkilökohtaisia kustannuksia kuten armeijan varustaminen osin omin varoin. Tavallisessa demokraattisessa käytännössä tämä ei ole mahdollista, ja siksi vallankäyttäjien ja hallittujen välillä on aito ristiriita, jos vallankäyttäjillä on enemmän tietoa kuin muilla. Tämän vuoksi suomettumisen estäminen vaatii vallan uusjakoa presidentiltä eduskunnalle ja hallitukselle. Demokratiassa eduskunnalla on mahdollisuudet tähän.

Kirjallisuus

- Alenius E. (1995) *Salatut tiet*, Helsinki, Painatuskeskus.
- Gibbons R. (1992) *Game Theory for Applied Economists*, Princeton, Princeton University Press.
- Green E. (1993) On the Emergence of Parliamentary Government: The Role of Private Information, Federal Reserve Bank of Minneapolis, Quarterly Review, Winter 1993.
- Haikara K. (1975) *Isänmaan vasen laita*, Keuruu, Otava.
- Hirschman A. (1970) *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, Cambridge, Harvard University Press.
- Hirschman A. (1995) Exit, Voice, and the Fate of the German Democratic Republic, luku 1 teoksessa Hirschman A. (1995) *A Propensity to Self-Subversion*, Cambridge, Harvard University Press.
- Nevakivi J. (1996) *Miten Kekkonen nousi valtaan ja miten Suomi suomettui*, Keuruu, Otava.
- Olson M. (1965) *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Harvard University Press.
- Paasilinna E. (1996) *Tähänastisen elämäni kirjaimet*, Keuruu, Otava.
- Pohjola M. (1996) *Tehoton pääoma*, Juva, WSOY
- Saarela T. (1996) *Suomalaisen kommunismin synty 1918-1923*, Tampere, Tammer-Paino.
- Saarinen A. (1995) *Kivimies*, Keuruu, Otava.
- Salminen E. (1996) *Vaikeneva valtiomahti?*, Helsinki, Edita.
- Ylikangas H. (1986) *Käännekohdat Suomen historiassa*, Juva, WSOY.
- Ylikangas H. (1990) *Mennyt meissä*, Juva, WSOY.
- Young A. (1995) The Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of the East Asian Growth Experience, *Quarterly Journal of Economics*, vol. CX, No. 3, August

¹ Tätä kirjoitettaessa (vko 49, 1996) eduskunnan suuri valiokunta on moittinut hallitusta ja EU-asioista vastaavia virkamiehiä liiallisesta EU:n isojen maiden kantojen seurailusta ja omien tärkeinä pidettyjen asioiden huonosta esilletuonnista. Suomi on käyttänyt eri tavalla kuin Ruotsi ja Tanska.

Liite

Käytämme tässä hyväksi Kuviota 1. MP:n arvio siitä, millä todennäköisyydellä NL on lähettänyt uhkaavan viestin U UKK:n politiikan ollessa pehmeää, on Bayesin kaavan mukaisesti laskettuna

$$(1) P\langle U|P \rangle = \frac{(1-q)p}{(1-q)p + (1-v)(1-p)} \equiv z,$$

ja MP:n arvio siitä, millä todennäköisyydellä NL on lähettänyt U:n, kun UKK on käyttäytynyt aggressiivisesti on

$$(2) P\langle U|A \rangle = \frac{qp}{qp + v(1-p)} \equiv u.$$

Huomataan, että $u > p$, kun $q > v$. Tämä on ehto sille, että UKK:n aggressiivisen toiminnan uskotaan keskimääräistä useammin merkitsevän sitä, että NL on lähettänyt uhkaavan viestin. Tämä vastaa meidän mallissamme ylisuuraksi arvioitua NL:n uhkaa.

Oletamme, että $a > c$, $e > g$, $i > k$ ja $m > o$. Tällöin UKK:n kannalta paras ratkaisu on se, että MP aina myötäilee häntä, eli että mallimme tulkinnessa Suomi "suomettuu". Tämä toteutuu UKK:n käyttäytyessä pehmeästi, jos

$$zf + (1-z)n \geq zh + (1-z)r$$

eli jos

$$(3) z \geq \frac{r-n}{(r-n) + (f-h)} \equiv \bar{z}.$$

Vastaavasti UKK:n käyttäytyessä aggressiivisesti hänen myötäilynsä on optimaalista MP:lle, kun

$$(4) u \geq \frac{l-j}{(l-j) + (b-d)} \equiv \bar{u}.$$

Edellä oletamme, että $r > n$, $f > h$, $l > j$, $b > d$, eli että NL:n lähettäessä uhkaavan signaalin UKK:n myötäily tuottaa MP:lle paremman tuloksen kuin vastaanpaneminen, muulloin taas vastaanpaneminen kannattaa. Oletamme lisäksi, että $\bar{u} > \bar{z}$. Näin on esimerkiksi silloin, kun $l-j > r-n$, mutta $b-d = f-h$. Tässä tilanteessa UKK:n käyttäytyessä aggressiivisesti, vaikka NL on lähettänyt hyvän viestin, MP saa lisähyödyn vastustaessaan UKK:ta. Oletamme, että tässä tilanteessa vastustuksella murennettaisiin UKK:n arvovaltaa enemmän kuin tilanteessa, jossa hän on käyttäytynyt pehmeästi. Lopuksi oletamme, että $a = e$, $i = m$: UKK:lle on tärkeää, että hänen tahtoaan myötäillään riippumatta hänen politiikkansa luonteesta.

Tarkastellaan nyt niitä q :n ja v :n arvoja, joilla (3) ja (4) toteutuvat yhtälöinä. Nämä arvot riittävät tuottamaan pelissä "suomettumistasapainon". Ratkaisut ovat

$$(5) q = \frac{-\bar{u}(p-\bar{z})}{(\bar{z}-\bar{u})p}, v = \frac{-(1-\bar{u})(p-\bar{z})}{(\bar{z}-\bar{u})(1-p)}$$

On suoraviivaista huomata, että yhtälän (5) ratkaisut toteuttavat todennäköisyyksiltä vaadittavat rajat, kun

$$(6), \bar{z} < p < \bar{u}$$

jonka oletamme pätevän. Huomattakoon, että jos haitat MP:lle UKK:n vastustamisesta silloin, kun NL on lähettänyt uhkaavan viestin, ovat suuret, niin (6) vaatima NL:n lähettämien uhkaavien viestien frekvenssi on pieni. Näin suomettuminen voi syntyä, vaikka NL:n uhka on pieni. Lisäksi on helppo nähdä, että $q > v$. Ja yhtä helppoa on nähdä, että tilanne $v \geq \frac{1}{2}$ on mahdollinen.